

COMERȚ, NEGUSTORI ȘI MISIONARI: CÂTEVA EXEMPLE

Nelu Zugravu*

Cuvinte-cheie: comerț, negustori, misionari, creștinism, *nundinae* (*panegyris*), pelerinaj.

Schlüsselwörter: Handel, Kaufleute, Missionar, Christentum, *nundinae*, Wallfahrt.

Zusammenfassung: Der Autor geht von einer Idee aus, die vor mehr als einem Jahrhundert von Vasile Pârvan formuliert wurde, und zwar, dass im Römischen Reich der Handel sowohl eine wirtschaftliche als auch eine kulturelle Erscheinung war, ein Mittel zur Verbreitung der religiösen Glauben und Ideengehalte, darunter auch des Christentums. Sobald das Christentum als offizielle Religion erklärt wurde, wurde seine Verbreitung unter den äußeren Völkern ein Element der Reichsideologie. Eine bedeutende Rolle haben in dieser Hinsicht die Handelsbeziehungen gespielt, wobei die zwischenmenschlichen Kontakte der Kaufleute häufig die Verbreitung des christlichen Glaubens als Folge hatten. Der Autor erwähnt einige Faktoren und Tätigkeiten des Handels, die zur Bekehrung benachbarter Völker oder einiger heidnischen Gemeinschaften innerhalb des römischen Staates beigetragen haben: die Handelswege waren identisch mit jenen der Mission, die regelmäßig veranstalteten Märkte (*nundinae*, *panegyris*), die Wallfahrt der Händler, der Handel mit christlichen Sklaven. Einige dieser Beispiele können Anhaltspunkte zum vergleichenden Studium der Verbreitung des Christentums im Karpaten- und Donauraum im 1. Jahrtausend darstellen.

I. O idee a lui Pârvan și actualitatea ei: comerțul ca fenomen cultural, nu doar economic

În teza de doctorat *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche* susținută și publicată în 1909 la Breslau, rămasă până astăzi un punct de referință în istoriografia dedicată economiei Imperiului roman¹, Vasile Pârvan a formulat o opinie deosebit de interesantă și, în același timp, actuală. **Interesantă**, pentru că a subliniat rolul activ jucat de negustorii de diferite etnii integrate în statul roman în transformarea activității comerciale nu numai într-un factor de transmitere a bunurilor materiale, ci și în unul dintre vectorii difuziunii valorilor culturale la nivelul Imperiului. „Influențele reciproce pe care le-au exercitat diferitele popoare care au constituit în decursul timpului omogenul imperiu mondial roman – scria el chiar în debutul lucrării – pot fi urmărite, printre altele, cu deosebită claritate pe baza activității comerciale din epoca imperială. Masivului curent care inunda,

* Prof. univ. dr, Universitatea Al. Ioan Cuza din Iași.

¹ Ultima lucrare consultată de noi în care apare citată teza lui Pârvan este cea semnată de Andreas Kakoschke, *Ortsfremde in den römischen Provinzen Germania inferior und Germania superior. Eine Untersuchungen zur Mobilität in den germanischen Provinzen anhand der Inschriften des 1. bis 3. Jahrhunderts n. Chr.*, Möhnese, 2002, p. 652.

începând din secolul al II-lea î.H., întreg bazinul Mării Mediterane și în special Gallia și Asia Mică cu *cives romani in provinciis negotiandi causa consistentes* îi corespund: **I.** un contracurent care mâna spre Apus nenumărate cete de orientali având același scop și **II.** deja începând din primele secole ale erei noastre, o înviorare a activității provinciilor autonome în toate teritoriile Imperiului. De aceea, problema naționalității negustorilor care se ocupau cu afacerile în Imperiul roman este interesantă nu numai pentru istoria comerțului, ci și în general pentru istoria culturii romane. Pentru că este cunoscut că negustorii au jucat întotdeauna unul dintre rolurile cele mai de seamă în răspândirea diferitelor civilizații². Acest fenomen nu se mărginea doar la nivel intern, ci se prelungea dincolo de hotarele Imperiului, așa cum o arată foarte explicit în *Anexa II* a capitolului I, intitulată „Romanii” în străinătate: „Nu ca italici și nici ca provinciali, ci pur și simplu ca romani, adică în calitate de membri ai marii națiuni apusene de limbă latină și de orientare romană, apar în țările învecinate cu Imperiul roman negustori care fac cunoscute numele romane și modul de a fi al romanilor, uneori până la popoarele cele mai îndepărtate de pe pământ, precum chinezii și indienii din răsărit sau «hiperboreii» din nord”³. **Actuală**, pentru că vine în întâmpinarea unor direcții de cercetare a istoriei antice care au acumulat deja o anumită tradiție, precum problematica onomasticii⁴, cea a mobilității sociale și etnice⁵, cea a difuziunii civilizației romane („comerțul ca element de civilizație”)⁶ sau cea a romanizării (comercianții ca „vehiculi” ai procesului de romanizare⁷), dar și a unor abordări mai recente, precum teoria formelor de contact și interschimb și a proceselor de transformare în Antichitate⁸, istoriografia transferurilor culturale.

² Pârvan, V., *Naționalitatea negustorilor în Imperiul roman. O cercetare istorico-epigrafică*, traducere din limba germană de O. Nicolae, traduceri și coordonare traduceri din limbi clasice de M. Alexianu, ediție, note, comentarii, glosar de termeni de N. Zugravu, în idem, *Scrieri de istorie romană*, ediție, abrevieri, note, comentarii, indice de N. Zugravu, cuvânt înainte de A. Zub, Iași, 2002, p. 109 (= *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreich*, Breslau, 1909, p. 1).

³ *Ibidem*, p. 186 (= *Die Nationalität...*, p. 74).

⁴ R. Curcă, N. Zugravu, «Orientaux» dans la *Dobroudja romaine. Une approche onomastique*, în V. Cojocaru (ed.), *Proceedings of the International Symposium Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, Iași, June 12-17, 2005, Iași, 2005, p. 313-29.

⁵ M. del Henar Gallego Franco, *Negotiatores, Seviri y augustales en las estructuras socio-económicas romanas del alto y medio Danubio*, în *Minerva*, 11, 1997, p. 97-117; A. Kakoschke, op. cit., p. 497-505, 589-592; L. De Salvo, *Mobilità di mercanti nell'Occidente romano*, în *L'Africa romana. Mobilità delle persone e dei popoli, dinamiche migratorie, emigrazioni ed immigrazioni nelle province occidentali dell'Impero romano. Atti del XVI convegno di studi, Rabat, 15-19 dicembre 2004*, a cura di A. Akerraz, P. Ruggeri, A. Siraj, C. Vismara, II, Roma, 2006, p. 773-790; C. Alfaro, B. Costa, *Mobilité des gens et des techniques: La pourpure dans les provinces occidentales de l'Empire romain et le cas d'Ibiza*, în *ibidem*, IV, Roma, 2006, 2417-2432.

⁶ J. de Churruca, *Le commerce comme élément de civilisation dans la Géographie de Strabon*, în *RIDA*, 48, 2001, p. 41-56.

⁷ A. García y Bellido, *Los mercados, negotiatores y publicani como vehículos de romanización en la Hispania preimperial*, în *Hispania*, 26, 1967, p. 509-512; R. Chevallier, *La romanisation de la Celtique du Pô. Essai d'histoire provinciale*, Roma, 1983, p. 302-303 („Commerce et romanisation”); P. Ørsted, *Roman Imperial Economy and Romanization. A Study in Roman Imperial Administration and the Public Lease System in the Danubian Provinces from the First to the Third Century A.D.*, Copenhagen, 1985.

⁸ *Modes de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciens. Actes du colloque de Crotone*

(*transferts culturels*)⁹ și analiza așa-numitelor „rețele”, fundamentată pe conceptul sociologic și istoriografic de *network* (fr. *réseaux* – „rețea”) apărut și dezvoltat în gândirea postcolonială și poststructuralistă și utilizat pentru studiul „legăturilor dintre persoane și/sau grupuri în timp și spațiu”, „mobilitatea”, „dinamicile economice, sociale și culturale”, „transmiterea de informații, transferul de resurse”¹⁰ ș.a. (de exemplu, rețelele personale, precum cele depistabile în corespondența privată, sau cele familiale; rețelele sociale, precum asociațiile publice; rețelele economice, precum asociațiile de comercianți ca promotoare și modele de *fides* între parteneri; indivizii și grupurile de adepți ca vectori ai inovațiilor religioase; rețelele rutiere și căile de comunicație ca expresii ale puterii politice etc.)¹¹. Privită prin prisma acestor ultime abordări epistemologice, conexiunea dintre comerț, negustori și creștinism poate fi un bun exemplu de analiză, mobilitatea comercianților dintr-o regiune într-alta a vastei piețe care a constituit-o Imperiul, crearea asociațiilor profesionale în orașe și provincii, rutele comerciale ca rețele ale expansiunii creștinismului, credincioșii izolați și grupurile creștine ca „factori de latinizare”¹², răspândirea *extra fines* a noii religii ca fenomen de difuziune spirituală, de afirmare ideologică și de influență politică romană încadrându-se perfect fenomenelor de transfer cultural și de *network* dezvoltate în Antichitatea romană¹³.

În rândurile de mai jos, vom prezenta câteva exemple care evidențiază rolul comerțului și al negustorilor creștini în convertirea unor neamuri, cunoașterea lor de către istoriografia românească putând constitui importante repere

(24-30 mai 1981) *organisé par la Scuola normale superiore et l'École française de Rome avec la collaboration du Centre de recherches d'histoire ancienne de l'Université de Besançon*, Roma, 1983; J. Alvar, *El contacto intercultural en los procesos de cambio*, în *Gerión*, 8, 1990, p. 11-27; S. Knippschild, *Drum bietet zum Bunde die Hände :rechtssymbolische Akte in zwischenstaatlichen Beziehungen im orientalischen und griechisch-römischen Altertum*, Stuttgart, 2002; J. Vives-Ferrandiz Sánchez, *Negociando encuentros. Situaciones coloniales e intercambios en la costa oriental de la Península Ibérica (ss. VIII-VI a.C.)*, Barcelona, 2005; P. Guldager Bilde, J. Hjarl Peterson (eds.), *Meetings of Cultures. Between conflicts and coexistence*, Aarhus, 2008; P. Briant, M. Chauveau (éds.), *Organisation des pouvoirs et contacts culturels dans les pays de l'empire achéménide. Actes du colloque organisé au Collège de France par la "Chaire d'histoire et civilisation du monde achéménide et de l'empire d'Alexandre" et le "Réseau international d'études et de recherches achéménides"* (GDR 2538 CNRS), 9-10 novembre 2007, Paris, 2009.

⁹ *Transferts culturels et politiques dans le monde hellénistique. Actes de la table ronde sur les identités collectives* (Sorbonne, 7 février 2004), sous la direction de J.-Ch. Couvenhes et B. Legras, Paris, 2006; C. Moatti, *Translation, Migration, and Communication in the Roman Empire: Three Aspects of Movement in History*, în *CIAnt*, 25/1, 2006, p. 109-410.

¹⁰ S. Pérè-Noguès, în *BMCR*, 2009.11.07.

¹¹ Vezi L. Ellis and F. L. Kidner (eds.), *Travel, Communication and Geography in Late Antiquity. Sacred and Profane*, Ashgate, 2004, part two: *Elite Communication Networks*, p. 61-107; I. Malkin, Ch. Constantakopoulou, K. Panagopoulou (eds.), *Greek and Roman Networks in the Mediterranean*, London and New York, Routledge, 2009; S. Pérè-Noguès, în *BMCR*, 2009.11.07.

¹² S. Mariner, *La difusión del Cristianismo como factor de latinización*, în *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VIe Congrès International d'Etudes Classiques (Madrid, Septembre 1974)*, réunis et présentés par D. M. Pippidi, București-Paris, 1976, p. 271-282.

¹³ A. Collar, *Network theory and religious innovation*, în I. Malkin, Ch. Constantakopoulou, K. Panagopoulou (eds.), *op. cit.*; D. Fernández, *Networks of reciprocity in late antique episcopate. The case of Martin of Tours*, în *Argos*, 26, 2002, 69-89; vezi și volumele publicate sub genericul *International Network Impact of Empire* (<http://www.impactofempire.org>).

comparative pentru înțelegerea modalităților în care s-a **propagat creștinismul în regiunea Dunării de Jos**¹⁴. În acest sens, Vasile Pârvan însuși a atras atenția asupra rolului excepțional pe care, în perioada Principatului, comercianții orientali, în special syrieni – singurii negustori „profesioniști”, cum îi caracteriza el¹⁵ –, l-au avut în răspândirea dreptei-credințe și a ereziilor gnostice în Illyricum¹⁶, dar și la nord de Dunăre, în provincia Dacia¹⁷. Fenomenul trebuie să fi continuat și în Antichitatea târzie, așa cum o atestă atât sursele epigrafice¹⁸, cât și cele literare¹⁹.

II. Imperiu – creștinism – comerț: conexiuni ideologice și politice

Este un lucru binecunoscut că, o dată cu legalizarea creștinismului, acesta a devenit treptat un element al ideologiei imperiale romane²⁰. Binomul respectiv a fost formulat încă de Eusebius de Caesarea²¹, două veacuri mai târziu, în momentul acelei *recuperatio Imperii* și al realizării depline a *symphonia*-ei dintre Stat și Biserică²², Cosmas Indicopleustes afirmând explicit că creștinismul este

¹⁴ Vezi N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997; M. Alexianu, N. Zugravu, Makarios, *Sur la signification d'un anthroponime attesté à Trușești (culture Sântana de Mureș-Cernjakhov)*, în SAA, 3-4, 1996-1997, p. 173-178.

¹⁵ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 254 (= *Die Nationalität...*, p. 123).

¹⁶ Idem, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman în idem, Studii de istoria culturii antice*, ediție, studiu introductiv, note, comentarii, indice de N. Zugravu, cuvânt înainte de A. Zub, București, 1992, p. 162-1644, 169-171, 281.

¹⁷ *Ibidem*, p. 171, 202, 206-209, 282.

¹⁸ *CIL*, III, 4220; 9505; 14368⁸⁻²⁰; V. Pârvan, *Naționalitatea...*, p. 237-238, 241-242, 250-251 (nota 76) (= *Die Nationalität...*, p. 110-120); idem, *Contribuții epigrafice...*, p. 163 (nota 39), 178-180; D. Nuzzo, *Orientali a Roma in età tardoantica nelle testimonianze dell'epigrafia sepolcrale*, în *Acta Congressus Internationalis XIV archaeologiae christiana. Vindobonae 19.-26. 9. 1999, Frühes Christentum zwischen Rom und Konstantinopel*, I, editionem curaverunt R. Harreither, Ph. Pergola, R. Pillinger, A. Pülz, Città del Vaticano-Wien, 2006, p. 537-545.

¹⁹ Hier., in Ezech., XXVII, 16: usque hodie... permanet in Syris ingenitus negotiationis ardor, qui per totum mundum luci cupiditate discurrunt et tantam mercandi habent vesaniam, ut occupato nunc orbe Romano inter gladios et miserorum neces quaerant divitias et paupertatem periculis fungiant („până astăzi... o arzătoare dorință înăscută de negustorie dăinuie la syrieni, care aleargă prin toată lumea din dorința de câștig și-s atât de smintiți după negoț, încât, după ce lumea romană a căzut, umblă după bogăție printre săbii și nenorociți morți și îndură sărăcia printre primejdii”); Salv., *Gub. Dei*, IV, 14: „mulțimile de negustori și sirieni care au ocupat aproape cea mai mare parte din totalitatea cetăților”.

²⁰ K. Groß-Albenhausen, *Imperator christianissimus. Der christliche Kaiser bei Ambrosius und Johannes Chrysostomus*, Frankfurt am Main, 1999; F. Kolb, *Herrscheideologie in der Spätantike*, Berlin, 2001; Ch. Marksches, *Kaiserzeitliche christliche Theologie und ihre Institutionen. Prolegomena zu einer Geschichte der antiken christlichen Theologie*, Tübingen, 2007.

²¹ Eus., *VC, passim*; *De sepulchro Christi*, 16.4-6; Eusèbe de Césarée, *La théologie politique de l'Empire chrétien. Louanges de Constantin (Triakontaétirikos)*, introduction, traduction et notes par P. Maraval, Paris, 2001; H. Bellen, *Christianissimus Imperator. Zur Christianisierung der römischen Kaiserideologie von Constantin bis Theodosius*, în idem, *Politik-Recht-Gesellschaft. Studien zur Alten Geschichte*, Stuttgart, 1997, p. 151-166; F. Kolb, *op. cit.*, p. 59-84.

²² M. Clauss, *Die sumfwnía von Kirche und Staat zur Zeit Justinianus*, în K. Dietz, D. Hennig, H. Kaletsch (Hrsg.), *Klassisches Altertum, Spätantike und frühes Christentum. Adolf Lippold zum 65. Geburtstag gewidmet*, Würzburg, 1993, p. 579-593; K.-H. Uthemann, *Kaiser Justinian als Kirchenpolitiker und Theolog*, în *Augustinianum*, 39, 1999, 1, p. 5-83; O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien, 2001, *passim*.

fundamentul priorității și eternității Imperiului față de celorlalte *regna*: întâietatea Imperiului roman – scria el – constă în faptul că a apărut o dată cu Hristos (τῆς Ῥωμαίων βασιλείας ὡς συνανατειλάσης τῷ Χριστῷ) și că primul, înaintea altor imperii, a crezut în Hristos (καὶ πρῶτον βασιλεῖον ἐπίστευσε Χριστῷ παρὰ τὰ λοιπὰ καὶ αὕτη ἡ βασιλεία); el este demn, astfel, de împărăția Domnului Hristos (ἡ βασιλεία τῶν Ῥωμαίων τῶν ἀξιωματῶν τῆς βασιλείας τοῦ Δεσπότητος Χριστοῦ), este robul care îndeplinește lucrarea Mântuitorului (τῶν τοῦ Χριστοῦ οἰκονομιῶν) și, din acest motiv, Dumnezeu, Stăpânul tuturor, îl va păstra invincibil până la împlinirea veacurilor (ἦν διὰ ταῦτα φυλάττει ὁ τῶν ὅλων Δεσπότης Θεὸς ἀήττητον μέχρι τῆς συντελείας)²³. În context, convertirea neamurilor externe a fost încurajată de autoritatea imperială, noua religie devenind un „instrument de control”²⁴, o formă a influenței romane și a imperialismului. Inițiatorul a fost Constantinus I²⁵, politica sa fiind continuată de urmașii săi²⁶. Cu timpul, acestei ecuații i s-a adăugat un element definitoriu – comerțul, devenit, în ciuda obstacolelor și prohibițiilor conjuncturale sau de lungă durată²⁷, un vector al expansiunii religioase și economice a Imperiului. Nu e de mirare, prin urmare, că tocmai autorul *Topografiei creștine*, un negustor²⁸ – evidenția două coordonate fundamentale ale acestei realități bazate pe convergența dintre propagarea creștinismului și extinderea economică. Cea dintâi era *conexiunea dintre universalitatea creștinismului și universalitatea monedei romane*: există – scria el – un alt aspect al

²³ Cosmas Indicopleustes, *Top. chr.*, II, 75; 77; H. Ahrweiler, *Eusebius of Caesarea and the Imperial Christian Idea*, în A. Raban, K. G. Holum, *Caesarea Maritima. A Retrospective after Two Millennia*, Lieden-New York-Köln, 1996, p. 541-546.

²⁴ R. L. Cleve, *The Triumph of Christianity: Religion as an Instrument of Control*, în *Forms of Control and Subordination in Antiquity*, T. Yuge and M. Doi (eds.), Tokyo-Leiden-New York-København-Köln, 1988, p. 530-542.

²⁵ *Epistola Constantini imperatoris de synodo celebranda* (Tyros, iulie 335) (Sozom., *HE*, I, 28, 10 = Socr., *HE*, I, 34, 10); Eus., *Triakontaétérikos*, VII, 12-13; IX, 12; VC, IV, 5, 2; 8-13; Socr., *HE*, I, 18, 4; Theod., *HE*, I, 25, 12; Cassiod., *HE*, III, 3; *Sfânta Nina, cea întocmai ca apostolii*, în *Patericul georgian*, traducere de D. I. Vasile și C. Spătăreanu, ediție îngrijită de D. Vasile, Galați, f.a., p. 32, 33; E. Chrysos, *Gothia Romana. Zur Rechtslage des Föderatenlandes der Westgoten im 4. Jh.*, în *Dacoromania*, 1, 1973, p. 52-64; E. L. Wheeler, *Constantine's Gothic Treaty of 332: A Reconsideration of Eusebius VC 4,5-6*, în *The Roman Frontier at the Lower Danube 4th-6th Centuries. The Second International Symposium (Murighiol / Halmyris, 18-24 August 1996)*, Bucharest, 1998, p. 81-94; V. Poggi, *Costantino e la chiesa di Persia*, *Bizantinistica*, 5, 2003, p. 61-95; F. Youinou, *Trois nations pour une ambassade: l'«exemple Métrodore»*. *Christianisation et relations internationales au IVe siècle ap. J.-C: l'exemple de la question d'Orient sous Constantin*, în *Latomus*, 67, 2008, 1, p. 149-165.

²⁶ R. Farina, *Religione e politica a metà del secolo IV nella pars orientis dell'Impero Romano*, în *Actes du XVe Congrès international des sciences historiques, Rapports. II. Section chronologique*, București 1980, p. 44-52; G. Fernández, *The Evangelizing of Theophilus „the Indian” and the ecclesiastical policy of Constantius II*, în *Klio*, 71, 1989, 361-366; G. Fiaccadori, *Teofilo indiano*, Ravenna, 1992.

²⁷ *Expositio totius mundi et gentium*, XXII; CJ, IV, 41, 1 (370-373); 41, 2 (455-457); 63, 2 (374 ?); 63, 4^{pr} (408 sau 409); 63, 4, 1 (408 sau 409); 63, 4, 2 (408 sau 409); CTh, VII, 16, 2 (24 aprilie 410); VII, 16, 3 (18 septembrie 420); Procop., *BP*, I, 19, 24; V. Pârvan, *Naționalitatea...*, p. 188, 191 (= *Die Nationalität...*, p. 75-79).

²⁸ L. Cansdale, *Cosmas Indicopleustes. Marchant and traveller*, în *Akten des XII. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie. Bonn, 22.-28. September 1991*, 1, Città del Vaticano-Münster, 1995, p. 609-616.

statutului aparte pe care providența divină l-a dat Imperiului roman comparativ cu alte stăpâniri, în special cu statul persan, care, fiind mai recent și cunoscând mai târziu Cuvântul lui Dumnezeu (prin apostolul Thaddeus, trimis de Toma), este un stat de rangul al doilea (δευτερεύουσα μετά τοὺς Ῥωμαίους), există un alt semn al întâietății, universalității și dominației pe care Dumnezeu le-a acordat romanilor, anume faptul că toate popoarele fac comerț cu moneda lor (τῷ νομίσματι αὐτῶν ἐμπορεύονται πάντα τὰ ἔθνη) și că în toate locurile, de la un capăt la altul la pământului, ea este acceptată (καὶ ἐν παντί τόπῳ, ἀπ' ἄκρου γῆς ἕως ἄκρου γῆς δεκτόν ἐστι), admirată de toți oamenii și toate regatele (θαυμαζόμενον παρὰ παντὸς ἀνθρώπου καὶ πάσης βασιλείας), privilegiu pe care nici un alt regat nu-l posedă (ἄλλο ἐτέρῳ βασιλείᾳ οὐχ ὑπάπχει τὸ τοιοῦτο)²⁹. Cea de-a doua privea sinonimia dintre *limitele difuziunii creștinismului și cele ale locurilor de comerț unde au ajuns romanii*: învățătura lui Hristos – menționa Cosmas – continuă să se răspândească, Evanghelia este predicată în întregul univers (τὸ Εὐαγγέλιον κηρυττόμενον ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ)³⁰, comunitățile creștine găsindu-se diseminate până acolo unde se prelungesc rutele comerciale romane – în Răsărit până în India³¹, în i-la *Taprobane* (Ceylon)³² și la popoarele Asiei Centrale, în sud până la nubieni (la sud de *Meroe*), *Garamantes* (în oazele Saharei orientale), Egipt, Libya, Pentapolis, Africa, Mauretania și Gadeira, în nord până la Lazica (Colchida), Pont și ținuturile hiperboreene ale sciților, hircanilor, herulilor și bulgarilor, în Apus până la goți, hispanici, romani, franci și alte popoare, până la Gadeira situată la Ocean³³; peste tot există biserici creștine, episcopi, martiri, monahi, peste tot se proclamă Evanghelia lui Hristos (Πανταχοῦ ἐκκλησίαι χριστιανῶν εἰσι καὶ ἐπίσκοποι, μάρτυρες, μονάζοντες ἡσυχασταὶ διαπαντὸς ὅπη ἐστι κηρυττόμενον τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.)³⁴.

III. Câteva exemple

1. drumuri de comerț, negustori și neamuri convertite

Îndemnul apostolic de a răspândi Cuvântul cel Bun până la granițele lumii cunoscute (*orbis terrarum, oikumene*)³⁵, așadar, chiar dincolo de limitele romanității, în *Parthia, Ethiopia, India* etc.³⁶, a găsit de timpuriu în rețelele rutiere și comerciale un mijloc rapid și eficace de punere în practică³⁷. Interesantă este, în acest sens, o informație din apocrifa *Acta Thomae* (prima jumătate a secolului al III-lea), conform căreia la originea convertirii „Indiei” și a răspândirii adevăratei credințe printre

²⁹ Cosmas Indicopleustes, *Top. chr.*, II, 76-77; vezi și XI, 17-19.

³⁰ Cosmas Indicopleustes, *Top. chr.*, III, 64.

³¹ Cosmas Indicopleustes, *Top. chr.*, XI, 16.

³² Cosmas Indicopleustes, *Top. chr.*, XI, 13; XI, 15.

³³ Cosmas Indicopleustes, *Top. chr.*, III, 65-66.

³⁴ Cosmas Indicopleustes, *Top. chr.*, III, 66.

³⁵ AA 1.8.

³⁶ Eus., *HE*, III, 1, 1; 5, 10; Ruf., *HE*, I [10], 9; Philostorg., *HE*, II, 6; III, 4-5; Socr., *HE*, I, 19, 2; Sozom., *HE*, II, 24, 1; Theod., *HE*, II, 28, 3.

³⁷ Ch. Reynier, *Saint Paul sur les routes du monde romain. Infrastructures, logistique, itinéraires*, Paris, 2009.

parți, mezi, perși, hircani, bactrieni „și alte neștiute popoare” de către Toma s-a aflat un act comercial: un negustor pe nume Abban, care, venit în Palestina în interesul regelui Gundafor, la recomandarea Domnului, l-a cumpărat pe apostol ca sclav și „constructor de meserie”³⁸; urmând calea maritimă și apoi terestră tradițională către „India”³⁹, după întâmplări asupra cărora nu este cazul să insistăm aici, discipolul lui Hristos a făcut prozeliți prin diferite locuri⁴⁰, convertind și botezând „pe necredincioși și întemeind Biserici prin cetăți”⁴¹. Varianta siriacă a aceleiași apocrife (sec. III) menționează, pe urmele lui Dio Cassius⁴², „locuri de întâlnire a negustorilor din Răsărit” aflate în golful care ducea spre India⁴³.

Scrierile bisericești ulterioare confirmă deplasarea comercianților romani creștini în spațiul extraimperial⁴⁴, recunoscând, totodată, rolul jucat de aceștia în propagarea noii credințe: „În acest timp - scria istoricul ecleziastic Theodoretos de *Cyros* -, a răsărit la inzi /etiopieni - n.n./ lumina cunoștinței de Dumnezeu, căci s-a vestit peste tot bărbăția și credința împăratului /Constantinus I - n.n./, iar barbarii dimprejur s-au deprins să aleagă pacea în locul războiului. Astfel, toți aveau legături unii cu alții. Mulți întreprindeau călătorii lungi în ținuturi străine, fie din dorința de a cunoaște, fie pentru comerț.” (ἀδεῶς ἀλλήλοις ἄπανες ἐπεμύνοντο. Καὶ πολλοὶ μὲν ἱστορίας χάριν, πολλοὶ δὲ ἐμπορίας, τὰς μακρὰς ἀποδημίας ἐστέλλοντο)⁴⁵. Iată câteva exemple:

1.1. convertirea perșilor. În provinciile orientale ale Persiei, creștinismul este atestat încă de pe la 220⁴⁶. Alături de prizonierii luați de regele Sapor I (240-272) după victoria asupra lui Valerianus din 260 și așezați în Mesopotamia sassanidă și Persia⁴⁷, un factor important al răspândirii creștinismului în regatul oriental l-a constituit raporturile comerciale cu ținuturile învecinate⁴⁸, în special cu Armenia creștinată încă de Grigore Luminătorul în a doua jumătate a secolului al III-lea⁴⁹ și

³⁸ *Vita Thomae*, p. 197.

³⁹ G. Fiaccadori, *op. cit.*, p. 79-89; G. Reger, *On the road to India with Apollonios of Tyana and Thomas the Apostle*, în I. Malkin, Ch. Constantakopoulou, K. Panagopoulou (eds.), *op. cit.*

⁴⁰ *Vita Thomae*, p. 199-201, 205-226, 208-210, 214-215.

⁴¹ *Vita Thomae*, p. 201-202.

⁴² Dio Cass., LVIII, 29; vezi și Philostorg., *HE*, III, 4: Περισκὸν ἐμπόριον, identificat cu Hormūz (Hurmūz), la intrarea în Golful Persic (G. Fiaccadori, *op. cit.*, p. 6, nota 8).

⁴³ *Acta Thomae*, 109, 18; F. Millar, *Caravan cities: the Roman Near East and long-distance trade by land*, în M. Austin, J. Harries, Chr. Smith (eds.), *Modus operandi. Essays in honour of Geoffrey Rickman*, London, 1998, p. 128.

⁴⁴ Greg. Nyss., *De oratione dominica*, Or. IV; Ioann. Chrysost., *Ad Theodorum lapsus*, 14; I. Milewski, *Bankers, Usurers and Merchants. Businessman of the Late Antiquity Cities in Reports of Church Fathers of the Fourth Century*, în *MBAH*, 20, 2001, 1, p. 96-113.

⁴⁵ Theod., *HE*, I, 23, 1-2 (SC 501, p. 288; PSB 44, p. 68), subl. n.

⁴⁶ G. Sabbah, *Annotation*, în SC 306, Paris, 1983, p. 264, nota 2.

⁴⁷ S. P. Brock, S. Ashbrook Harvey, *Sfintele femei ale Orientului sirian*, traducere din limba engleză de Gh. Fedorovici, București, 2005, p. 109-110.

⁴⁸ Cf. *Expositio totius mundi et gentium* 19: *data enim <potestate negotii gentibus adpropinquantibus suae regionis, ad eos omnia> abundare uidentur.*

⁴⁹ H.-I. Marrou, *Biserica în Antichitatea târzie (303-604)*, București, 1999, p. 77.

provinciile romane orientale Mesopotamia și Osroene⁵⁰ cu splendidele orașe Nisibis⁵¹ și Edessa, unde, cum scria la mijlocul veacului al IV-lea autorul anonim al așa-numitei *Expositio totius mundi et gentium*, trăiau oameni foarte pricepuți în toate, inclusiv în negoț (*in omnibus uiros habent optimos et in negotio ualde acutos*), care vindeau în Imperiu tot ceea ce achiziționau de la perși (*accipientes enim a Persis ipsi in omnem terram Romanorum uendentes et ementes iterum tradunt*)⁵². În acest sens, istoricul bisericesc Sozomenos arăta că, dintre perși, au început să devină creștini cei care, venind la osroeni și la armeni cu interese comerciale, cum obișnuiau, au stat de vorbă cu acei bărbați sfinți /creștinii - n.n./ și au cunoscut virtuțile lor (*Καὶ Περσῶν δὲ χριστιανίσει τὴν ἀπχὴν ἡγοῦμαι, ὅσοι προφάσει τῆς Ὀσροηνῶν καὶ Ἀρμενίων ἐπιμξίας, ὡς εἰκός, τοῖς αὐτόθι θείοις ἀνδράσιν ὠμίλησαν καὶ τῆς αὐτῶν ἀρετῆς ἐπειράθησαν*)⁵³.

Bunele raporturi dintre negustorii perși creștini și cei romani au fost percepute de către comercianții evrei din regat ca pe o amenințare a propriilor afaceri, fapt care i-a determinat să-i denunțe regelui Sapor al II-lea (309-378): „ei /evreii - n.n./ - arăta Sozomenos - l-au calomniat lui Sapor, regele de atunci, pe Symeon, arhiepiscopul de Seleucia și Ctesiphon, orașele regale ale Persiei, ca fiind prietenul împăratului /Constantinus I - n.n./, căruia îi dezvăluie afacerile perșilor”⁵⁴; astfel s-a declanșat marea persecuție de 40 de ani din regatul pers împotriva creștinilor⁵⁵.

1.2. convertirea Indiei ulterioare (Ἰνδῶν τε τῶν ἐνδοτέρων⁵⁶. τοὺς ἔνδον τῶν καθ’ ἡμᾶς Ἰνδῶν⁵⁷. παρὰ δὲ Ἰνδοῖς⁵⁸), identificată de istoricii contemporani cu **regatul Axoum (Abyssinia axoumită)**, care în veacul al IV-lea controla platoul etiopian și o parte a litoralului sudic al Mării Roșii⁵⁹. Episodul este relatat de Rufinus de Aquileia⁶⁰, fiind reluat, cu adaosuri sau omisiuni, de istoricii bisericești Socrates Scholasticos⁶¹, Sozomenos⁶² și Theodoretos⁶³; Françoise Thelamon l-a analizat în detaliu într-un întreg capitol în lucrarea *Paiens et chrétiens au IVe siècle. L’apport de*

⁵⁰ Sozom., *HE*, II, 8, 1-2: Ἐφεξῆς δὲ καὶ διὰ τῶν ὁμόρων φυλῶν τὸ δόγμα διεβη καὶ εἰς πληθος ἐπέδοκε; G. Sabbah, *op. cit.*, p. 264-265, notele 1-2; H.-I. Marrou, *op. cit.*, p. 76.

⁵¹ În tratatul din 298 sau 299, Nisibis este menționat ca unul dintre locurile de *synallagmata* (contacte, întâlniri) - Petrus Patricius, Fr. 14 (*FHG*, IV, 189); F. Millar, *op. cit.*, p. 128.

⁵² *Expositio totius mundi et gentium* 22.

⁵³ Sozom., *HE*, II, 8, 2; Cassiod., *HE*, III, 1.

⁵⁴ Sozom., *HE*, II, 9, 1; Cassiod., *HE*, III, 2.

⁵⁵ Lib., *Or.* 18, 219; Sozom., *HE*, II, 9-14; H.I. Marrou, *op. cit.*, p. 75.

⁵⁶ Socr., *HE*, I, 19, 1.

⁵⁷ Sozom., *HE*, II, 24, 1.

⁵⁸ Theod., *HE*, I, 23, 1.

⁵⁹ A. Dihle, *Umstrittene Daten. Untersuchungen zum Aufleben der Griechen am Roten Meer*, Köln, 1965, P. 32-64; F. Anfray, *Les anciens Éthiopiens*, Paris, 1990; P. Maraval, *Introduction et notes*, în SC 477, Paris, 2004, p. 190, nota 1; SC 501, p. 288, nota 1.

⁶⁰ Ruf., *HE*, I [10], 9-10.

⁶¹ Socr., *HE*, I, 19.

⁶² Sozom., *HE*, II, 24.

⁶³ Theod., *HE*, I, 23.

l'Histoire Ecclésiastique de Rufin d'Aquilée (Paris, 1981)⁶⁴: un anume Meropius, filosof din Tyros, dorind să-l imite pe filosoful Metrodorus, care prin 330 vizitase pe indieni⁶⁵, a întreprins o călătorie similară împreună cu doi tineri instruiți în artele liberale, care-i erau și rude – Edesius și Frumentius, ambii creștini. La întoarcere, s-au suit pe o corabie care se îndrepta spre Egipt; ancorând într-un port pentru a se aproviziona cu apă, barbarii locului i-au atacat, omorând pe unii dintre călători, inclusiv pe Meropius, iar pe alții luându-i prizonieri, printre aceștia aflându-se Edesius și Frumentius; ei au ajuns sclavi ai regelui [identificat de unii istorici contemporani cu Ela-Amida], care, după un timp, apreciindu-le calitățile, i-a eliberat, dar ei au rămas în slujbă chiar și sub fiul suveranului [identificat de istorici cu Ezana (al doilea sfert al secolului al IV-lea)]⁶⁶. Interesându-se de negustorii romani care ajungeau sau rezidau acolo⁶⁷, în cazul în care erau creștini (*negociatores Romanos Christiani essent*)⁶⁸, Frumentius îi îndemna să se reunească, pentru a se ruga și a celebra împreună cultul după obiceiul roman (*ut conuenticula per loca singula facerent, ad quae Romano ritu orationis caussa confluerent*); el a construit chiar locuri de cult (*aedificiis*) și a catehizat mai mulți „indieni”. Tânărul rege le-a permis să se întoarcă în patrie; Edesius s-a dus la Tyros, unde în cele din urmă a ajuns preot, pe când Frumentius a mers la Alexandria, unde l-a informat pe Athanasius, care l-a sfințit episcop și l-a retrimis în „India” (*episcopus perrexisset ad Indiam*) [după J. Doresse, cândva între 328 și 356], *ut signa per eum apostolica fierent, et infinitus numerus Barbarorum converteretur ad fidem*. O scrisoare a împăratului Constantius II adresată în 356 regelui din Axoum confirmă ordonarea lui Frumentius de către Athanasius⁶⁹.

1.3. convertirea arabilor sabeeni (Sabaioi) din Peninsula Arabică (Arabia homerită, *Arabia felix*). După Vasile Pârvan, „arabii au fost de-a lungul întregii perioade imperiale stăpânii necontestată ai comerțului pe uscat între Arabia, Egipt, Syria și Parthia”⁷⁰. Așa cum se desprinde din izvoarele antice târzii și cum au subliniat istoricii contemporani, tocmai relațiile comerciale au reprezentat principala cale de pătrundere a creștinismului la populația semită din Peninsula Arabică⁷¹. În acest sens, istoricul bisericesc Philostorgios scria că în anul 335,

⁶⁴ F. Thelamon, *Paiens et chrétiens au IVe siècle. L'apport de l'Histoire Ecclésiastique de Rufin d'Aquilée*, Paris, 1981, p. 37-83. Vezi și H.-I. Marrou, *op. cit.*, p. 80; H. Brackmann, *Die Einwürzelung der Kirche im spätantiken Reich von Aksum*, Bonn, 1994.

⁶⁵ Data la Hier., *Chron.*, a. 330; *PLRE*, I, p. 601 (Metrodorus 1).

⁶⁶ J. Doresse, *Les premiers monuments chrétiens de l'Éthiopie et l'église archaïque de Yéha*, în *NT*, 1, 1956, 3, p. 209.

⁶⁷ Regatul Axoum era un important intermediar în comerțul cu aur (Cosmas Indicopleustes, *Top. chret.*, II, 51).

⁶⁸ Socr., *HE*, I, 19, 9: ἔργον δὲ ἐμποιεῖτο τοὺς ἐπιδημοῦντας τῇ χώρᾳ Ῥωμαίους ἐμπόρους ἐπιζητεῖν, εἴ που τινὰ τῶν χριστιανίζόντων ἐφεύροι; Sozom., *HE*, II, 24, 8: εἴ τινες εἶεν Χριστιανοὶ παρ' Ἰνδοῖς ἢ Ῥωμαῖοι τῶν εἰσπλεόντων ἐμπόρων; Theod., *HE*, I, 23, 5: τοὺς αὐτόσε τῶν ἐμπόρων ἀφικνουμένους κατὰ τὸ Ῥωμαίων ἔθος συναγείρεθαί...

⁶⁹ Athan., *Apol. ad Const.*, 31 (SC 56, p. 124-126); P. Maraval, *op. cit.*, p. 192, nota 1.

⁷⁰ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 222 (= *Die Nationalität...*, p. 96).

⁷¹ H.-I. Marrou, *op. cit.*, p. 79-80.

Constantinus I a trimis regelui sabeenilor „vorbe plăcute” și „daruri prețioase” „și-l rugă să permită atât supușilor săi cât și romanilor care ar călători în țările sale să zidească biserici”; regele se converti și construi trei biserici: una în capitala țării (Tafaron), „a doua spre ocean, într-un loc numit Adon, unde trag romanii ca la locul cel mai frecventat de comerț”⁷², iar „a treia, la gurile mării Persica, unde se ține un mare bâlci foarte renumit între perși”⁷³.

2. rolul piețelor periodice (gr. *panêgyris*; lat. *nundinae*) organizate cu ocazia sărbătorilor religioase

Încă din Antichitatea clasică, în multe locuri din spațiul mediteranean, celebrările religioase de anvergură au generat două fenomene extrem de importante, cu implicații majore pentru transferul de idei, credințe și rituri religioase – unul de natură spirituală, anume pelerinajul unui număr însemnat de credincioși⁷⁴, celălalt de natură economică, respectiv târgurile periodice (gr. *panêgyris*, lat. *nundinae*)⁷⁵. Antichitatea târzie, care a adus victoria creștinismului, n-a reprezentat o cezură în desfășurarea acestor practici. De exemplu, Ammianus Marcellinus, vorbind despre municipiul Batnae din Osdroene, aflat nu departe de Edessa, scria că „în acest oraș, plin de negustori bogați, se adună la bâlciul anual, ce se ține aproape de începutul lui septembrie, o mare mulțime de oameni de tot felul, pentru a cumpăra sau vinde mărfuri trimise de inzi și de serri sau alte produse venite din toate părțile pe uscat și pe apă”⁷⁶. Prezența unui public atât de numeros constituia un bun prilej pentru propovăduirea Evangheliei; importanța sărbătorii, miracolele săvârșite la bisericile păstrătoare de relicve sacre, prestigiul prelaților sau monahilor locului erau tot atâtea căi de atragere a celor de alte credințe⁷⁷. Iată câteva exemple oferite de izvoarele vremii:

2.1. Syria: în biografia sihastrului Paladius, Theodoretos de Cyros scria că acesta își avea sihăstria în vecinătatea unui „sat mare, cu mulți locuitori, purtând numele de Imi”. „În satul mai înainte pomenit – continuă Theodoretos – se face o sărbătoare ce atrage neguțătorii din toate părțile, căci vin la ea o mulțime de oameni”. În timpul unei asemenea celebrări, Paladius a săvârșit o minune, anume a descoperit pe ucigașul unui negustor, fapt care i-a atras admirația locuitorilor,

⁷² Probabil, Adoulis (Aduliton la Plin., VI, 172-173), modernul Thulla sau Zoula, pe coasta vestică a Mării Roșii; aici au fost descoperite numeroase inscripții grecești, ceea ce arată că era un important centru comercial; Cosmas Indicopleustes vorbește de negustori alexandri stabiliți aici (*Top. chret.*, II, 64), ca și de rolul său de punct de tranzit în comerțul cu aromate desfășurat dinspre *Barbaria* (extremitatea sudică a Etiopiei) spre *Arabia felix*, Arabia sudică și Persia (*Top. chret.*, II, 49).

⁷³ Philostorg., *HE*, III, 4.

⁷⁴ A. Wilson Nightingale, *The Philosopher at the Festival: Plato's Transformation of Traditional Theōria*, în J. Elsner, I. Rutherford (eds.), *Pilgrimage in Graeco-Roman and Early Christian Antiquity. Seeing the Gods*, Oxford University Press, 2005, p. 151-180.

⁷⁵ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 206 (= *Die Nationalität...*, p. 81); N. Zugravu, în *ibidem*, p. 215, nota 11.

⁷⁶ Amm., XIV, 3, 3; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 188 (= *Die Nationalität...*, p. 75-76).

⁷⁷ *Akten des XII. internationalen Kongresses für christliche Archäologie. Bonn, 22.-28. September 1991*, 1-2, Città del Vaticano-Münster, 1995; J. Elsner, I. Rutherford (eds.), *op. cit.*, p. 373-449; B. Bitton-Ashkelony, *Encountering the Sacred. The Debate on Christian Pilgrimage in Late Antiquity*, Berkeley, 2005.

mulți dintre aceștia convertindu-se⁷⁸.

2.2. Palestina: conform biografiei lui Hilarion scrisă de Hieronymus pe la 390/1, tot un festival religios păgân a dat prilejul vestitului eremit să aducă la dreapta-credință o mulțime de închinători la idoli, atât localnici cât și străini, dintre care unii trebuie să fi fost comercianți. Astfel, ajungând în cetatea Elusa din Palestina „tocmai în ziua când o mare sărbătoare adunase întregul popor al cetății în templul Veneriei” (*eo forte die, quo uniuersaria solemnitas omnem oppidi populum in templum Veneris congregauerat*), zeitate cinstită de locuitori cu o mare devoțiune, precum făceau și saracenii din vecinătate (*cuius cultui Saracenorum natio dedita est*), Hilarion, care se bucura deja de un prestigiu imens printre „saracenii robiți demonilor”, întrucât îi vindecase adeseori (*multos enim Saracenorum arreptos a daemone frequenter curauerat*), a reușit să convertească pe mulți, inclusiv pe preotul cultului păgân (*et sacerdos eorum, ut erat Coronatus, Christi signo denotaretur*)⁷⁹.

2.3. Italia: în *Viața* episcopului Benedictus de Nursia (480-547), Gregorius Magnus povestește că în apropierea mănăstirii sfântului se găsea un sat unde neguțătorii făceau târg, *vicus*-ul respectiv fiind populat de o mulțime de „închinători la idoli”. Exemplul vieții creștine a lui Benedictus și învățătura propovăduită de acesta au făcut ca sătenii păgâni să se convertească (*Non longe autem a monasterio vicus erat in que non minima multitudo hominum ad fidem Dei ab idolorum cultu Benedicti fuerat exortatione conversa*)⁸⁰.

3. pelerinajul negustorilor

Printre motivațiile care au călăuzit pe mulți dintre pelerinii din Antichitatea târzie se afla, așa cum am amintit deja, și faima unor călugări și pustnici care exaltau pietatea prin viața lor desăvârșită și prin fervoarea credinței lor. Un asemenea exemplu este cel al sfântului Hilarion. Conform biografiei hieronymiene, vestea sfințeniei vieții sale și a harului săvârșirii de minuni răspândindu-se nu numai în Palestina, de unde era originar, ci și în alte părți, „au început să curgă spre el, pe-ntrecute, râuri-râuri de oameni atât din Siria, cât și din Egipt” (*certatim ad eum de Syria et Aegypto confluebant*)⁸¹, singurătatea fiindu-i tulburată de perindarea constantă a tot felul de persoane⁸². Drept urmare, Hilarion a hotărât să plece spre alte ținuturi, unde era necunoscut, ajungând la un moment dat în Sicilia. Dar și aici prestigiul îl însoțea, astfel că, scrie Hieronymus, „temându-se din nou ca nu cumva neguțătorii care veneau din răsărit să-l afle”, a fugit către ținuturi mai din interior (*Porro recogitans ne negotiatores de oriente venientes se notum facerent, ad mediterranea fugit loca, id est, vicesimo a mare milliario*)⁸³.

⁷⁸ Theod., *HPh, Pal.*, 1-3.

⁷⁹ Hier., *Vita s. Hilarionis*, 25 (*PL* 23, col. 42; ed. rom., p. 81).

⁸⁰ Greg. Magn., *Dial.* II, 19 (*PL* 66, col. 179; ed. rom., p. 90).

⁸¹ Hier., *Vita s. Hilarionis*, 14 (*PL* 23, col. 35; ed. rom., p. 72).

⁸² Hier., *Vita s. Hilarionis*, 29-30 (*PL* 23, col. 44; ed. rom., p. 83-84).

⁸³ Hier., *Vita s. Hilarionis*, 37 (*PL* 23, col. 49; ed. rom., p. 90).

4. negustori și misionari

Unul dintre mijloacele prin care păgânismul a fost dislocat, mai ales în mediul rustic, mult mai conservator, l-a reprezentat misionarismul voluntar al unor credincioși proveniți cu precădere dintre monahi și eremiți. Unii dintre aceștia însoțeau grupurile de comercianți care își derulau afacerile în zone populate de adoratori ai vechilor divinități. Un exemplu în acest sens găsim în biografia lui Avraam înfățișată de Theodoretos. Conform acestuia, Avraam, originar din Cyros, a plecat în Liban pentru a converti un sat mare, „cuprins de bezna păgânătății”; „și ascunzând chipul monahicesc sub obrăzar de neguțător, purta saci dimpreună cu tovarășii săi, ca și cum ar fi vrut să cumpere nuci (că mai ales această roadă se afla în satul cu pricina)”; aici, a închiriat o casă, unde, împreună cu ceilalți, săvârșea „dumnezeiasca slujbă”, fapt care a atras furia sătenilor păgâni; aceștia „i-au încuiat pe dinafară și strângând pe acoperiș mult pământ, îl aruncau peste ei. Văzându-i însă înăbușiți și murdari, dar neîmpotrivindu-se nici cu fapta, nici cu cuvântul, ci doar rugându-se lui Dumnezeu, au încetat cu nebunia aceea, ascultând de îndemnul celor mai bătrâni ai lor; după care, deschizând ușile și trăgându-i afară din țărână, le-au poruncit să plece neîntârziat”. Cum în sat tocmai sosiseră strângătorii de impozite și începuseră să aplice pedepse locuitorilor incapabili să plătească datorită sărăciei, Avraam s-a pus chezaș, a împrumutat bani de la Emesa și a plătit pentru ei; astfel, a reușit să-i convertească, i-a convins să ridice o biserică, el fiindu-le primul preot⁸⁴.

5. comerțul cu sclavi creștini

Sursele bisericești prezintă numeroase exemple de captivi luați de *externi* cu prilejul diferitelor incursiuni care au răspândit creștinismul printre cei în mijlocul cărora ajunseseră⁸⁵. Lor trebuie să li se adauge sclavii creștini vânduți chiar de către creștini. Un asemenea obicei aproape curios pentru lumea creștină fac cunoscut canoanele a două concilii desfășurate în Gallia secolului al VII-lea:

C. 13 conciliul de la Clichy (626-627): *Christiani iudaeis et gentilibus non uendantur. Nam si quis christianorum necessitate cogente mancipia sua christiana elegerit uenundanda, non aliis nisi tantum christianis expendat. Nam si paganis aut iudaeis uendiderit, communionem priuetur et emptio careat firmitatem.* („Creștinii să nu fie vânduți [ca sclavi - n.n.] iudeilor și neamurilor [păgânilor - n.n.]. Iar dacă vreunul dintre creștini, împins de nevoie, ar hotărî să-și vândă sclavii creștini, să nu-i dea altora, ci doar creștinilor. Și dacă i-ar fi vândut păgânilor și iudeilor, să fie lipsit de comuniune, iar contractul de cumpărare să-și piardă tăria.”)⁸⁶.

C. 9 conciliul de la Chalon (647-653): *sancta synodus noscitur censuisse, ut nullus mancipium extra finibus uel terminibus, qui ad regnum domini Chlodouei regis pertinent, penitus non debeat uenundare, ne, quod absit, per tale commercium aut captiuitatis uinculo uel, quod peius est, iudaica seruitute mancipia christiana teneantur implicata* („se știe că

⁸⁴ Theod., *HPh*, Avraam, 2-4.

⁸⁵ Philostorg., *HE*, II, 5; Sozom., *HE*, II, 6, 1-3; Ruf., *HE*, I [10], 10; E. A. Thompson, *Christianity and the Northern Barbarians*, în A. Momigliano (ed.), *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, Oxford, 1964, p. 56-58.

⁸⁶ D. C. Pîrvuloiu, *Canoane ale sinoadelor din Galia merovingiană privitoare la evrei. Introducere, text bilingv și note*, în M. Paraschiv, C. Tărnăuceanu (coord.), *Hereditas antiqua*, Iași, 2009, p. 303-304.

sfântul sinod a hotărât ca nici un sclav să nu fie vândut cu nici un chip dincolo de hotarele sau de marginile regatului care aparține domnului nostru Clovis, ca nu cumva prin asemenea comerț sclavii creștini să se afle în lanțurile robiei sau, ceea ce este mai rău, să fie ținuți sub stăpânirea evreilor”⁸⁷.

EDIȚII DE IZVOARE FOLOSITE

- The Acts of Thomas* (ed. A. F. J. Klijn), Leiden, 1962.
- Ammianus Marcellinus, *Istorie romană* (ed. D. Popescu), București, 1982.
- Casiodor, *Istoria bisericească tripartită* (ed. L. ed A. Manolache, Ș. Alexe), București, 1998 (PSB 75).
- Corpus iuris civilis*, II, *Codex Iustinianus* (ed. P. Krueger), Dublin / Zürich, 1967.
- Concilia Galliae A. 511 – A. 595* (ed. C. De Clercq), Turnholt, 1963 (CCSL CXLVIII A).
- Cosmas Indicopleustès, *Topographie chrétienne* (ed. W. Wolska-Canus), I, Paris, 1968 (SC 141); III, Paris, 1973 (SC 197).
- Eusebius, *Werke*, VII, *Die Chronik des Hieronymus. Hieronymi Chronicon* (ed. R. Helm,) Berlin, 1956.
- Eusebiu de Cezarea, *Istoria bisericească* (ed. T. Bodogae), București, 1987 (PSB 13).
- Eusebiu de Cezarea, *Viața lui Constantin cel Mare* (ed. E. Popescu, R. Alexandrescu), București, 1991 (PSB 14).
- Eusèbe de Césarée, *La théologie politique de l'Empire chrétien. Louanges de Constantin (Triakontaétérikos)* (ed. P. Maraval), Paris, 2001.
- Cassius Dio, *Istorie romană*, III (ed. A. Piatkowski), București, 1985.
- Expositio totius mundi et gentium* (ed. J. Rougé), Paris, 1966 (SC 124).
- Gregorius Magnus, *Vita s. Benedicti (Ex libro II Dialogorum)* (PL 66, col. 125-204).
- Sfântul Grigorie Dialogul, *Patericul* (ed. R. Rus), București, 2007.
- Sfântul Grigorie al Nyssei, *Despre rugăciunea domnească* (ed. D. Stăniloae), București, 2009.
- Hieronymus, *Commentariorum in Ezechielem Prophetam* (PL 25, col. 15-490).
- Hieronymus, *Vita sancti Hilarionis* (PL 32, col. 29-54).
- Sfântul Ieronim, *Pilduitoare vieți de eremiți* (ed. D. Negrescu), București, 2006.
- Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre feciorie. Apologia vieții monahale. Despre creșterea copiilor* (ed. D. Fecioru), București, 2007.
- Philostorgios, *Kirchengeschichte* (ed. J. Bidez, F. Winkelmann), Berlin, 1981.
- Procopio di Cesarea, *Le guerre persiana, vandolica, gotica* (ed. M. Craveri-F. M. Pontani), Torino, 1977.
- Rufinus, *Historia ecclesiastica* (PL 21, col. 464-540).
- Salvianus, *Despre guvernarea lui Dumnezeu* (ed. D. Popescu), București, 1992 (PSB 72).
- Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique. Livre I* (ed. P. Périchon, P. Maraval), Paris, 2004 (SC 477).
- Sozomène, *Histoire ecclésiastique. Livres I-II* (ed. B. Grillet, G. Sabbah, A.-J. Festugière), Paris, 1983 (SC 306).

⁸⁷ *Ibidem*, p. 304.

- Teodoret, *Istoria bisericească* (ed. V. Sibiescu), București, 1991 (PSB 44).
Fericitul Teodoret, *Viețile sfinților pustnici din Siria* (ed. A. Tănăsescu-Vlas), București, 2001.
Théodoret de Cyr, *Histoire ecclésiastique*, I (ed. A. Martin, P. Canivet, J. Bouffartigue, L. Pietri, F. Thelamon), Paris, 2006 (SC 501).
Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I (ed. K. T. Mommsen), Berlin, 1905.
Viețile sfinților apostoli (ed. D. Potlog), București, 2002.